

Norbert Mendecki

Narody i państwa starożytnego Wschodu w drugiej połowie drugiego tysiąclecia przed Chr.

Collectanea Theologica 56/2, 35-41

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEN

NARODY I PAŃSTWA STAROŻYTNEGO WSCHODU W DRUGIEJ POŁOWIE DRUGIEGO TYSIĄCLECIA PRZED Chr.

Położenie geograficzno-polityczne Palestyny określa się jako pomost pomiędzy dwoma starożytnymi potęgami: Egiptem i Mezopotamią wraz z Azją Mniejszą¹. Na tym pomostcie ścierały się różne wpływy polityczne i kulturowe, tworząc własną mieszaną kulturę, która z kolei dotarła poprzez Greków do Europy. Tak więc Palestyna była podwójnym pomostem: 1. pomiędzy Mezopotamią (wspólnie z Azją Mniejszą) a Egiptem, oraz 2. pomiędzy Bliskim Wschodem a Europą (*via Grecja*)². Na tym obszarze nie wytworzyła się we wcześniejszym okresie wielka państwowość. Dlatego też Palestyna zależna była pod względem politycznym (i oczywiście kulturowym) od wpływów obcych potęg. Dopiero w późniejszym okresie, na skutek kryzysu i osłabienia wielkich potęg, mogła wytworzyć się nowa, silniejsza państwowość, jednak o charakterze przejściowym (krótkotrwałym).

W drugiej połowie drugiego tysiąclecia wkraczają na arenę dziejową: Egipt, Mitanni, Asyria, Babilonia i królestwo Hetytów. Państwa te stają się potęgami polityczno-kulturowymi, nacechowanymi silną zaborczością. Ten wzrost potęgi państwowej i towarzysząca mu zaborczość, możliwe były na skutek nowej techniki wojennej — koń zostaje użyty do wozu bojowego³. Koń pochodzi przypuszczalnie ze stepów południowej Rosji i po raz pierwszy został użyty w celach bojowych przez Hyksosów. Stąd dotarł do Azji Przedniej w drugiej połowie drugiego tysiąclecia, ale były to wypadki nieliczne. Hyksosom przypisuje się użycie konia w celach wojskowych pod koniec ich panowania w Egipcie (1730 — ok. 1580 r. przed Chr.). Inne narody przejęły tę nową technikę właśnie od Hyksosów. Używano wtedy dwukołowych wozów bojowych dla dwu osób: woźnicy i wojownika wyposażonego w łuk i lancę. W późniejszym okresie pojawia się trzecia osoba w wozie (*taszliszu*) — mężczyzna podtrzymujący wojownika w czasie walk⁴. Wozy bojowe dzięki zwinności i szybkości odgrywały niepoślednią rolę w ówczesnej technice wojennej.

¹ H. Strąkowski, *Palestyna*, w: PEB II, 192—203, szczeg. 194.

² H. Donner, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen*, część I: *Von den Anfängen bis zur Staatenbildungszeit*, Göttingen 1984, 29.

³ Por. L. Piotrowicz, *Hyksosi*, w: PEB I, 471—472, szczeg. 472.

⁴ Ow „podtrzymujący” pełnił w czasie pokoju „funkcję dekoratywną”, por. *szalisz* (hebr.) = adiutant, por. H. Donner, *dz. cyt.*, 32.

Nic więc dziwnego, że przywódcy państwowi stworzyli pewien rodzaj rycerstwa, rozmieszczonego po całym królestwie w czasie pokoju, a w czasie wojny gotowego do walki zbrojnej.

Na lata 1730 — ok. 1580 przed Chr. przypada panowanie Hyksosów w Egipcie⁵. Początkowo Hyksosi opanowali cały Egipt. Z biegiem czasu pewną niezależność uzyskał Górny Egipt ze stolicą w Tebach. Od 17 dynastii począwszy uwidacznia się wzrost potęgi Egiptu Górnego, zmierzającego do zrzucenia jarzma obcego. Walki z Hyksosami zapoczątkował Seqenenre — Taa II, kontynuował Kamoze i jego brat Ahmoze⁶. Kamoze zapuścił się nawet pod Avaris, stolicę Dolnego Egiptu⁷. Dopiero Ahmoze (1552—1527 przed Chr.) udało się zdobyć to miasto i przepędzić Hyksosów do Azji Przedniej. Trzy lata oblegał Ahmoze palestyńskie miasto Szarruchen (por. Joz 19,6) — prawdopodobnie Tell el-Aggul na południu od Gazy⁸. Za jego następcy Amenofisa I (1527—1506) Egipt wszedł na drogę polityki zaborczej⁹. Od niego zaczyna się tzw. państwo nowożytne. W pogoni za Hyksosami Egipt rozszerzył swoje panowanie daleko w głąb Azji Przedniej. Za czasów 18 dynastii Kusz został podbity. Tutmozis I (1506—1494) dotarł nawet do Eufratu, o czym informuje stela z Tombos: „Jego południowa granica sięga aż do początków ziemi, jego północna granica aż do rzeki, która płynie w odwrotnym kierunku (w stosunku do biegu Nilu)”¹⁰. Tutmozis I rozszerzył granice królestwa na południe aż do 5 katarakty. Tak więc Egipt uzyskał na powrót potęgę minionych lat. Oprócz stolicy w Tebach z bogiem Amunem (Amonem), jako głównym bogiem państwa egipskiego, Tutmozis wybrał drugą rezydencję w Memfis. W stosunku do podbitych narodów faraonowie ograniczali się do ściągania trybutu; nie prowadzili polityki wynaradawiania, ich wojsko jednak pozostawało stale na podbitych terenach.

Po śmierci Tutmozisa II (1494—1490 przed Chr.) władzę sprawowała jego małżonka Hatszepsut (1490—1468) z ramienia małoletniego Tutmozisa III¹¹. Ona to wkrótce przyjęła koronę faraonów, ogłaszając się „królową Górnego i Dolnego Egiptu”. Jej panowanie mia-

⁵ Na temat Hyksosów por. A. Alt, *Die Herkunft der Hyksos in neuer Sicht* (1954), KS 3, 72—98; J. v. Beckerath, *Untersuchungen zur politischen Geschichte der zweiten Zwischenzeit in Ägypten*, *Ägyptologische Forschungen* 23 (1964); D. B. Redford, *The Hyksos Invasion in History and Tradition*, *Orientalia* 39 (1970) 1—51.

⁶ Liczne źródła egipskie dostarczają bogatego materiału z okresu walk z Hyksosami, por. H. Donner, *dz. cyt.*, 32, przypis 4.

⁷ Por. trudności chronologiczne następców tronu nowożytnego państwa egipskiego, H. Donner, *dz. cyt.*, 33, przypis 5.

⁸ H. Strąkowski, *Egipt*, w: PEB I, 310—319, szczeg. 314.

⁹ Por. E. Otto, *Ägypten. Der Weg des Pharaonenreiches*, Stuttgart 1953, 145.

¹⁰ H. Donner, *dz. cyt.*, 33; por. też H. Strąkowski, *Egipt*, *art. cyt.*, 314.

¹¹ Por. E. Otto, *dz. cyt.*, 146—147.

ło charakter pokojowy. Głównie zajmowała się budową i handlem (por. wyprawę do Punt — kraju kadzidła, przedstawioną na murze świątyni Der el-Bahri). Hatszepsut umocniła panowanie Egiptu w Nubii. Zaniedbała jednak politykę palestyńską.

Po śmierci Hatszepsut, Tutmozis III (1490—1436 przed Chr.)¹² kazał wymazać jej imię na wszystkich pomnikach. Pierwsza wyprawa Tutmozisa III wiodła do Palestyny, gdzie zawiązała się koalicja książąt kananejskich i syryjskich przeciwko Egipcjom. Tutmozis III rozprawił się z koalicją w walce pod Megiddo w r. 1478, co umieścił w annałach świątyni w Karnak. W następnych latach Tutmozis III wyprawiał się często do Palestyny i Syrii, prawie co roku. Zdobył Kadeusz, walczył pod Qatną i Aleppo. Przekroczył też Eufrat niedaleko Karkemisz (Karchemisz) na łódkach, sporządzonych w Byblos, które transportowano do Karkemisz na wozach zaprzężonych w woły. Jako ciekawostkę należy nadmienić, że Tutmozis III, jak i jego poprzednicy, urządzali polowania na słonie w tym najdalszym zakątku państwa egipskiego. W czasie siódmej wyprawy do Palestyny i Syrii Tutmozis III zorganizował flotę morską w Gazie, Askalonie, Jaffie, Dor i innych. W późniejszym okresie zorganizowano na terenach Palestyny garnizony wojskowe, aby utrzymać pod władzą podbite tereny. Tutmozis III dotarł jedynie do rzeki Eufrat. Dalej napotkał na opór silnie rozwijającego się państwa Mitanni-Hanigalbat (Mitannii-Chanigalbat), ze stolicą w Waszszukani. O dziejach tego państwa wiemy niewiele¹³. Ludność składała się z plemion huryckich, przybyłych przed wiekami z gór północno-zachodniego Iranu. Do politycznego zjednoczenia tych plemion doszło zapewne w drugiej połowie XVI w. przed Chr. za panowania Szutarna. Na skutek osłabienia Hetytów udało się Mitanni rozprzestrzenić się w kierunku północnej i środkowej Syrii. Tutaj napotkano na opór ze strony Egiptu. Na wschodzie graniczyło państwo Mitanni z Asyrią. Punkt szczytowy potęgi osiągnęło państwo Mitanni w połowie XV w. przed Chr. za panowania króla Szauszszatara. Tutmozis III poznał rychło potęgę tego państwa i zrezygnował z dalszej ekspansji zawierając układ z Mitanni w r. 1448. Tak więc w połowie XV w. przed Chr. doszło do równowagi sił na Bliskim Wschodzie pomiędzy ówczesnymi potęgami tzn. Egipcjami a Mitanni.

Amenofis II (1438—1412) przedsięwziął wiele wypraw na Bliski Wschód w celach umocnienia własnej potęgi na zdobytych terenach¹⁴. W czasie zwycięskich wypraw przyjmował prezenty (danimy) od Hetytów, Babilończyków i Mitańczyków. W czasie jednej z wypraw, w drodze powrotnej złapano gońca na wyżynie Saronu

¹² Por. H. Donner, *dz. cyt.*, 34—35.

¹³ Por. R. de Vaux, *Les Hurrites de l'histoire et les Horites de la Bible*, RB 74 (1967) 481—503.

¹⁴ H. Donner, *dz. cyt.*, 36.

z listami konspiracyjnymi. Świadczyło to, że panowanie Egiptu na zdobytych terenach nie było trwałe i stało w ogóle pod znakiem zapytania.

O wyprawach następcy Amenofisa II, Tutmozisza IV (1412—1402) na Bliski Wschód wiemy niewiele¹⁵. Jedyne mamy wzmiankę o tym, że faraon ten musiał na powrót zdobywać miasto Gezer oraz zawarł nowy układ z Mitanni, według którego granica demarkacyjna pomiędzy Egiptem a Mitanni przebiegała wzdłuż Kadesz nad Orontesem i Qatną. On to ubiegał się też aż 7 razy o rękę księżniczki króla Artatama z Mitanni dla własnego haremu.

Amenofis III (1402—1364) zaniedbał politykę swoich poprzedników dotyczącą utrzymania zdobytych terenów w Palestynie i w Syrii¹⁶. Faraon ten zadowolili się przyjmowaniem trybutu od wasalów podbitych krajów oraz sił roboczych do budowy królewskich obiektów, bez przeprowadzenia konkretnych wypraw. Choć w całym państwie, od Etiopii począwszy aż do Mitanii panował pozorny spokój, Egipt stanął wkrótce w obliczu katastrofy za panowania Amenofisa IV Echnatona (1364—1347), męża Nefretete¹⁷.

Faraon poświęcił się reformie religijnej (wielbiciel boga Atona), zaniedbując politykę „zagraniczną” Egiptu. On to przeniósł stolicę z Teb do Tell el-Amarna, niedaleko Hermopolis. Sytuacja polityczna stawała się nieprzychylna. Wprawdzie państwo Mitanni już za czasów Amenofisa III utraciło na potęgę i znaczeniu, ale w jego miejsce pojawiają się dwie nowe potęgi na horyzoncie dziejów Bliskiego Wschodu: nowożytnie państwo hetyckie i średnie państwo asyryjskie. Hetycki król Szuppiluliuma I (1370—1336) pokonał króla Mitanni Tuszratę, zdobył stolicę Waszszukanni i rozciągnął hetyckie państwo aż do Libanu i Kadesz¹⁸. Druga nowa potęga to Asyria¹⁹, leżąca w górnym biegu rzeki Tygrys. Za czasów Aszszuruballita I (1364—1328) Asyria uzyskała niezależność polityczną i zaatakowała państwo Mitanni. Wkrótce Asyria wyrosła na potęgę. Dlatego też zaistniała nowa równowaga sił: Egipt — Hatti — Assur. Na temat tego okresu mamy bogatą literaturę w języku akkadyjskim i klinowym w Tell el-Amarna²⁰.

Egipt przezwyciężył kryzys, kiedy tron objął generał Haremhab (Horemheb: 1334—1306 przed Chr.).²¹ On to uchodzi za założyciela 19 dynastii. Haremhab uporządkował najpierw sytuację wewnętrzną Egiptu: przywrócił na powrót boga Amuna (Amona) z Teb na pierwsze miejsce w panteonie egipskim i walczył przeciwko naduży-

¹⁵ R. Givon, *Thutmoses IV and Asia*, JNES 28 (1969) 54—59.

¹⁶ H. Donner, *dz. cyt.*, 36—37.

¹⁷ H. Strąkowski, *Egipt, art. cyt.*, 315.

¹⁸ H. Donner, *dz. cyt.*, 37.

¹⁹ Por. J. Wolski, *Asyria*, w: PEB I, 111—113.

²⁰ Por. H. Donner, *dz. cyt.*, 20, przypis 17.

²¹ E. Otto, *dz. cyt.*, 170—171.

ciom władzy. W polityce „zagranicznej” wzmocnił egipską obecność w Palestynie. Nie powiodło mu się to jednak w Syrii, gdyż tutaj następca króla hetyckiego Szuppiluliumasa I, Murszili II okazał się zbyt silnym.

Następca Haremhaba, Ramzes I (1306—1304) był już w podeszłym wieku, kiedy objął tron i panował tylko dwa lata. Jego następcy: Sethos I (1304—1290) i Ramzes II (1290—1224) przywrócili Egiptowi dawną świetność. Sytuacja polityczna na Bliskim Wschodzie wyglądała wtedy następująco: państwo Mitanni upadło. Dwie nowe potęgi, państwo hetyckie i Asyria, weszły na plan pierwszy, zajmując terytorium Mitanni. Asyria zmuszona była walczyć z „ludami górskimi” na północy i wschodzie państwa oraz z Babilonią. Ta walka osłabiła Asyrię, tak że w końcu liczyło się tylko państwo hetyckie jako równorzędny partner Egiptu.²² Hetyci opanowali północną i częściowo środkową Syrię. Jako stolicę obrali Hatusza (Boghazkoi). Państwo hetyckie w swej strukturze polityczno-administracyjnej podobne było Egiptowi, z małą różnicą. Hetyci zadawali się daninami składanymi przez wasali, podobnie jak Egipcjanie, jednak ważne okręgi obsadzali własnymi książętami z królewskiego dworu. Należałoby przypuszczać, że wkrótce dojdzie do próby sił pomiędzy Hetytami a Egiptem. Sethos I wyprawił się zaraz po objęciu władzy do Palestyny i przekroczył nawet północną granicę, o czym świadczy stela z Beth-szean wymieniająca: Beth-szean, Pellę i Hamath²³. On to walczył w następnych latach nie tylko w Nubii i przeciwko Libijczykom, ale pojawił się też kilka razy w Palestynie, próbując umocnić potęgę Egiptu na tym terenie. Do rozstrzygających walk z Hetytami nie doszło za jego panowania, pomimo że przejął on Kadesz nad Orontesem. Jego następca Ramzes II (panował 66 lat: od 1290 do 1224 przed Chr.) stoczył zaciętą bitwę pod Kadesz z Hetytami w r. 1285. Walka zakończyła się „remisem”, gdyż obie potęgi były jednakowo silne²⁴. Pokój zawarto dopiero w r. 1270 pomiędzy Ramzesem II a królem hetyckim Murszili III. Jesteśmy w posiadaniu oryginalnego tekstu porozumienia w języku klinowym na płycie srebrnej, z którego sporządzono hetycką kopię na tabliczce glinianej i dwa tłumaczenia egipskie²⁵. Według umowy granica pomiędzy obydwojma państwami nie jest jasno sprecyzowana. Przebiegała ona prawdopodobnie wzdłuż rzeki Eleutheros w środkowej Syrii. Dlatego też nowa równowaga sił brzmi: Egipt — Hatti.

Około r. 1200 przed Chr. „ludy morza”²⁶, głównie z wysp egej-

²² H. Donner, *dz. cyt.*, 39.

²³ H. Donner, *dz. cyt.*, 39.

²⁴ Por. A. Kuschke, *Das Terrain der Schlacht bei Qadeš und die Anmarschwege Ramzes' II*, ZDPV 95 (1979) 7—35.

²⁵ Por. ANET³, 199—203.

²⁶ Por. R. de Vaux, *La Phénicie et les Peuples de la Mer*, MUSJ 45 (1969) 481—498.

skich i Bałkanów²⁷, zaatakowały państwo Hetytów od morza w Azji Mniejszej i w Palestynie. Z „ludami morza”, jak i z innymi narodami, między innymi Frygijczykami, walczyli zawzięcie Tuthaliya IV (ok. 1250—1220) oraz Arnuwanda III (ok. 1220—1205). Za czasów Szuppiluliyama (ok. 1205—1200) państwo hetyckie wyraźnie zmalało na skutek odpadnięcia Cypru, Ugaryt, północnej i środkowej Syrii. Nawet stolica państwa hetyckiego Hattusza (Hattuszasz) została zburzona. „Ludy morza” okazały się niebezpieczne także dla Egiptu, zwłaszcza za Merenptaha (1224—1204), będącego trzynastym synem Ramzesa II. „Ludy morza” sprzymierzyły się z Libijczykami, zagrożając poważnie Egiptowi. Kryzys przeżył Egipt w końcu dynastii 19 (1204—1186). Założyciel 20 dynastii Sethnacht (1186—1184), prawdopodobnie oficer, rządził tylko dwa lata. Jego następcą Ramzes III (1184—1153), wielbiciel Ramzesa II, mógł zażegnać niebezpieczeństwo²⁸. On to walczył na zachodzie państwa z Libijczykami, a na wschodzie delty Nilu z „ludami morza”. Za jego panowania doszło do pierwszej historycznie udokumentowanej walki na morzu, o czym świadczą malowidła ścienne świątyni w Medinet Habu²⁹. Według wszelkiego prawdopodobieństwa Ramzes III padł ofiarą rewolty. Jego następcy, Ramzes IV aż do Ramzesa XI (1153—1070) utracili kontrolę nad Palestyną. Ostatnim śladem egipskiej obecności wojskowej w Palestynie jest podstawa statuy Ramzesa VI z Megiddo³⁰. Na skutek upadku państwa Hetytów i wygaśnięcia hegemonii Egiptu zaistniała dogodna sytuacja w Palestynie do powstania nowych potęg. Z okazji skorzystali Filistyni i Aramajczycy.

VÖLKER UND STAATEN DES ALTEN ORIENTS IN DER 2. HÄLFTE DES 2. JAHRTAUSENDS VOR CHR.

Palästina bildete eine Landbrücke zwischen den alten Kulturen und Mächten in Ägypten und jenen in Mesopotamien und in Kleinasien. Diese Landbrücke war durch Jahrtausende ein Schmelztiegel politischer und kultureller Einflüsse. In Ägypten herrschten die Hyksos von etwa 1730 bis 1580. Pharaon Ahmose (1552—1527) nahm die Stadt Auaris ein und vertrieb die Hyksos nach Vorderasien. Bald entstand das Gleichgewicht der Kräfte: Ägypten und Mitanni, nachdem die zweite Macht — Mitanni — im Blickfeld der Geschichte auftauchte. Als Mitanni zu Ende ging, traten sein Erbe zwei neue Reiche an: das hettitische Neue Reich und das Mittellassyrische Reich. Seit der Mitte des 14. Jahrhunderts lautete also das neue Gleichgewicht der Kräfte: Ägypten — Hatti — Assur. Die Kräfte von Assyrien waren im Laufe der Zeit durch die endlosen Kämpfe gegen die Gebirgsvölker des Nordens

²⁷ W skład „ludów morza” wchodziły następujące narody (identyfikacja prawdopodobna): Likijczycy (Lukka), Sardyńczycy (Szirdana), Achajczycy (Akawasza), Tyrsęńczycy i Etruskowie (Tursza) i Sycylijczycy (Szeklesz), według H. Donner, *dz. cyt.*, 41.

²⁸ Por. R. Stadelmann, *Die Abwehr der Seevölker unter Ramses III*, *Saeculum* 19 (1968) 156—171.

²⁹ E. Otto, *dz. cyt.*, 183.

³⁰ Por. H. Donner, *dz. cyt.*, 41.

und Ostens und gegen das kassitische Babylonien gebunden. Deswegen blieb als beherrschende Vormacht das hettitische Neue Reich mit der Hauptstadt Hattusa (Boghazköi). Damit lautete das letzte Gleichgewicht der Kräfte: Ägypten und Hatti. Um 1200 v. Chr. tauchten die sogenannten Seevölker auf, die das hettitische Reich zugrunde richteten. Ägypten kämpfte lange Zeit mit den Seevölkern, sodaß schließlich seine politischen und militärischen Kräfte erschöpft waren. Es entstand dadurch eine neue Möglichkeit für Palästina, eigene politische Gebilde hervorzubringen. Diese neue politische Situation nützten die Philister und die Aramäer aus.